8 ❦ İstanbul'un İncisi: Bedesten

HALİL İNALCIK

Fatih Sultan Mehmet Han, İstanbul'u fethettiğinde kendisinden önce tanzim edilmiş hayat tarzına müdahelede bulunmamıştır.[1] Yalnız fizik yapısı bakımından şehrin İslâmî bir özellik göstermesi gerekliydi, ki İslâm cemaati şeriat icaplarınca yaşayabilsin. Yani şehir İslâmî yapılarla bezenmek zorundaydı.

İşte şehr-i İstanbul'da 'hayatın merkezi' olmak üzere mescidi ile kâmil ilk şehir merkezi böylece oluşturulmuştur. Bu nüveye bitişik olarak da dinî farizelerin yerine getirilmesine hizmeten hayır kurumları tesis olunmuştur. Bunlar imaretlerle hastanelerdir, ki birincisi yoksulların ve yolcuların yedirildiği aşevleridir.

Dinî mahiyetli (Rızâ-i Barî'ye hizmet amacı taşıyan) bu kurumları finanse etmek için de vakıf denilen birtakım gelir getirici kurumlar ihdas olunmuştur. Yalnız bu kurumlardan İslâm cemaatinin sosyal ve ekonomik taleplerine de karşılık vermesi beklenmekteydi.[2]

Şehrin sosyal yapısı, geleneksel Orta Doğu devlet ve toplum anlayışı paralelinde sabit bir oluşumu arzetmektedir: Şe-

hir nüfusu üç ana gruptan müteşekkildir; saray efradı denilen üst tabaka yani asker ve ulema, bölgesel ve uluslararası ticaretle meşgul olan tacirun (tüccar sınıfı), ve sanatkâr (esnaf) sınıfı. İki ve üç numaralı sosyal tabakalar reaya adını almaktaydı yani vergi veren, üretici sınıf. Ancak bu iki sınıf birbirinden farklıdır; yalnızca iktisadi faaliyet bakımından da değil, aynı zamanda hukuki statü bakımından... Esnaf hisbe adı verilen pazar şeriati'ne tabi idi. Devlet, hammadde akışını, üretimin etkinliğini kontrol ediyor ve fiyatları belirliyordu!...

Tacirun sınıfı (tüccarlar) hisbeden muaf oldukları gibi, kendi ihtiyarlarınca servet terakümünde bulunmaya da teşvik olunmaktaydılar. Bunlar kendi aralarında iki gruptular: Kaid (veya kain) yani yerleşik ve seffâr yani gezgin. İşte bedesten kain/kaid tacir sınıfının işyerlerinin bulunduğu merkezdir.

Bedesten yakınında daima seffâr tüccarın konakladığı hanlar/kervansaraylar bulunurdu.[3] Yine Bedesten yakınında hanutlar yani dükkânlar, esnaf ve sanatkârın imalât mahalleri yer almaktadır, ki her sanatkâr grubu kendi sokağında iş görmektedir!...

Bütün bu sahnenin toplu adı ise çarşıdır, *sûk* da denilirdi! İşte bu iki anahtar grup her Osmanlı kentinin ve genel olarak İslâm yaşayışının sosyal ve ekonomik karakterinin temel taşıdır.[4] Sanatkârların hammadde ihtiyacına cevap olmak üzere kesimhaneler, debbağhaneler, yağ çıkarma tezgâhları, boyahaneler vb. ticari faaliyet odakları; halkın ihtiyaçlarına cevap vermek üzere de un, meyva, sebze, tuz, bal, balık, yağ, kömür, at ve köle satan kepenler (yahut kebbanlar) yani toptancılıklar ihdas olunmuştu.[5]

Basilica'nın Devamı

Bir 'kaleiçi' bölge demek olan Basilika (diğer adı ile Kayzeryun)'nın devamı niteliğindeki Bedesten (ki Araplar, Doğu Anadolulular ve İranlılar Bezzazistan ya da Kayseriyye derler) kentin ticaret bölgesinin merkezî yapısıdır.[6] İmdi, bedesten uluslararası ticarete kapısı açılan bir yapı olduğundan ancak en büyük, en önemli şehirlerde bulunmaktadır. Osmanlı

şehir taramalarında Bedesten daima şehrin en önemli yapıları arasında ön sıralardadır. Büyük seyyah Evliyâ Çelebi de *Seyahatname*'sinde Osmanlı kentlerini bedestenliler/bedestensizler ayırımına tabi tutmuştur...[7]

Kural olarak Bedesten'li kent bir uluslararası ticaret merkezidir. Bu sınıftan şehirler, genellikle yoğun nüfusa sahiptirler ve nüfusunun bir bölümü yönetici sınıfın varlıklıları ile daha çok ithalatçı olan zengin tüccarlardır ki nadide malların ticareti ile iştigal etmektedirler. Bir önemsiz beldede bir anda bedesten zuhur etmişse, bunun anlamı o beldenin gelişme yolunda önündeki engellerin kalktığıdır. Bedesten'in gelişiyle birlikte o belde zengin ve korunma arayan tüccarları çekerek bir ticaret merkezi konumuna gelecektir.[8] Esasen çoğunlukla bir beldede Bedesten ihdası Padişah fermanı, Vezir hükmü gibi yollarla mümkün olmaktadır. Gaye ise aynıdır: ticaret...

Bedesten-i Şahane (İstanbul Bedesteni)

Bazen de bedesten başarılı tüccarların emniyet içinde ticaret yapabilecekleri bir yer talep etmesi ile ihdas olunmuştur. Kaide olarak Bedesten, hayır yolunda (sebilullah) ele alınan işler için gelir kaynağı yaratmak üzere kurulur. İstanbul Bedesteni ve onu çevreleyen çarşı, Sultan'ın fermanıyla şehrin ekonomik hayatına şekil vermek ve fetih sırasındaki tahribatı düzeltmek, şehri onarmak gayeleriyle kurulmuştur.[9] Bir Bedesten'in belirgin üç tane ekonomik işlevi vardır: 1- Bedesten ithal malı, çok değerli emvâlin, özellikle kumaşların, emniyet içinde saklandığı (depolandığı) ve ticaretinin yapıldığı (satışa sunulduğu) yerdir; 2- Burada, yerleşik tacirler (kain) ticarî faliyetlerini yürütmekte ve sınırlar ötesi ticaret için kervanlarını yola hazırlamaktadırlar, 3- Bedesten kişilerin şahsi mal varlıklarının (altın, gümüş, mücevherât devlet teminatı altında saklandığı kasaların bulunduğu banka idi.

Burada bir emanetçi de bulunmaktaydı. Kayıp mallar burada belli bir müddet saklanmakta, o süre zarfında arayan olmadığı takdirde beytülmal'e aktarılmaktadır. Emanet sınıfındaki diğer mallar yetim malı (mal üzerinde tasarrufta buluna-

bileceği günü beklenen yetimlerin şahsî mal varlığı) ile şehir sakinlerinin kıymetli vesaikidir. Kısacası, Bedesten pek çok bakımdan günümüz borsasının, günümüz bankasının işlevlerini yerine getirmektedir! (Bu nedenle de hırsızların en sevdiği yer olmuştur!)[10]

Bedesten ve Loncalar

Bedesten, herşeyden önce kıymetli kumaş ticareti ile iştigal eden tüccarların (bezzazların, yani bezzaziye ve bezzazistan adları ile anılan ticareti yapanların) loncasının merkeziydi, karargâhıydı. Bedesten tacirlerinin elinde, imtiyazlarını teminat altına alan bir Sultan fermanı ile bir de Kadı hükmü bulunmaktaydı. Ve tabiî onlar bu tekeli kıskançlıkla koruyorlardı. Meselâ 1609 yılında Bedesten'de ticareti yapılan bazı malların (ıtriyat, güzel koku) Galata'da attârlarda satıldığını haber alan Bedesten tacirleri hemen Sultan'a şikâyette bulunmuşlardır.[11]

Bezzazların tekeli ise 16. yüzyıl ortalarına kadar sürmüş, o tarihte devlet aksine ferman çıkmadıkça Bedesten dışında da bez (kumaş) satışı yapılabileceğine karar vermiştir.[12]

Bedesten ve Mimarî

Çok iyi korunmuş bir depolama tesisi ve kubbelerle süslü bir ticaret merkezi olma özelliklerine lâyıkıyla sahip biçimde inşa olunan bedesten, Osmanlı mimari tarihinde çok özel bir yer tutar.[13] Hiç şüphesiz, projelendirilme bakımından Orta Doğu'nun diğer pek çok geleneksel ve sağlam yapısına da benzer.[14]

Günümüze kadar ayakta kalabilmiş en eski bedestenler Orhan Gazi ve II. Bayezit Han'ın Bursa'da 14. yüzyılda yaptırmış oldukları bedestenlerdir.[15] Osmanlı bedesteni tipik olarak kare ya da ekseriyetinde olduğu gibi dikdörtgen şeklinde, kalın duvarlı, kurşun kaplı kubbeleri olan, taştan, gereğince bölümlere ayrılmış bir yapıdır. Şehrin ticari bölgesinde bir kale gibi yükselir, kuleleriyle şehre tepeden bakar, uzaktan hemen tanınır. Işık, Bedesten'e duvarlarının tepe bölümünde yer

alan minik pencerelerden girer. Genellikle dört yönde girişi yani dört ayrı kapısı vardır, yani çarşıdan şehre dört ana cadde çıkar.

İçeride, Bedesten taş duvarlarla her birinin tepesinde bir kubbe bulunan kare biçiminde bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümlerin sayısı dört ile yirmidir. Dışarıda ise Bedesten duvarlarına dayalı dükkânlar vardır. Çarşılara, yani esnafın işyerlerine gelince, bunlar da Bedesten'den çıkan caddelerin her iki yanına dizili olurlar. Bu kompleks dışında da kare ya da dikdörtgen biçimde ilâve dükkânların inşa edildiği olurdu.[16]

İlk İstanbul Bedesteni

Fatih Sultan Mehmet Han, İstanbul Bedesteni'nin inşasına 1456 yılında karar vermiştir. İnşaat 1460-61 Kış'ında biter. Kritovulos (Fatih'in çağdaşı) Bedesten'i şöyle anlatıyor: "Pek geniş, pek güzel bir çarşı burası. Saray'ın (Eski, Tauri Meydanı'ndaki Saray) yakınında bulunur. Dıştan çok güçlü duvarlarla korunan bu güzelim çarşı, içten sütunlarla son derece güzel, son derece yüksek bölümlere ayrılmıştır."[17]

Bizans devrinde, İmparatorluk Yolu (Mese) üzerinde Forum Constantini (Konstantin Meydanı) yakınında bulunan bu bölgede, kıymetli malların satıldığı Basilika (Kaleiçi) vardı.[18] Ancak herhalde Bedesten ve Büyük Çarşı (Kapalı Çarşı) Bizans yerleşim alanının batısına düşmektedir. Gerek Bedesten'in gerekse Kapalıçarşı'nın, Fatih'in emriyle inşa edildiğine şüphe yoktur; bunu hem vakıf sicilleri hem de Bizans tarihçisi Kritovulos'un sözleri teyid etmektedir.

Ayrıca, Istanbul Bedesteni mimarî özellikleriyle Osmanlı Bedestenler tarihinin zirvesinde bir yapıdır; 1453'ten önce yapılan bedestenleri de bilmekte, tanımaktayız.[19]

İstanbul'un ilk bedesteni çeşitli isimlerle anılagelmiştir. Fatih'in vakıf sicillerinde Yeni Kumaşçılar Çarşısı (Dâr el-Bezzaziyet el-Cedide) veya kısaca Kumaşçılar Çarşısı (Bezzaziyye, Bezzazistan) diye geçmektedir. Daha sonraki bir tarihte Eski Bedesten diye, İç Bedesten veya Kuyumcular Çarşısı (Cevahir Bedesteni) diye anıldığını görmekteyiz

1520 tarihli Ayasofya Vakfı Sicili'ne göre pamuklu tüccarları (kırbaşçılar) için İstanbul'da ikinci bir Bedesten inşa edilmiştir. Bu İkinci Bedesten, Eski Bedesten'in doğusunda bulunmaktadır ve altmış iç dükkân ile yirmi dış dükkândan oluşmaktadır. Daha sonra bunun yerine yirmi kubbeli ipekli kumaş (sandal) pazarı kurulmuştur. Şimdi müzayede salonu olarak kullanılan Sandal Bedesteni, İmparatorluğun en geniş, en büyük Bedesteni idi. Eski Bedesten'e ise dokunulmamış, bu Bedesten kuyumcuları, kürkçüleri, kumaşçıları ve silâh satıcıları ile yaşamıştır.[20]

Bedesten ve onu çevreleyen Çarşı konusunda en güvenilir ve en eski kaynaklar Vakıf senetleri ile Vakıf sicilleridir. 1473 tarihli, Arapça yazılmış bir Vakıf senedine göre Bedesten'de 124 sandıklı (sabit, daimî) dükkân vardır, dışında da çeşitli mesleklerden esnafın işgal ettiği 72 yer mevcuttur.[21] Sicilde, dükkânların sınıflandırılması şu şekildedir: Sûk el-gazzazîn (ipekçiler çarşısı), kavukçular çarşısı (suk el-kellanisîn, tekkeciler), bit pazarı, ayakkabıcılar çarşısı (kavaflar, suk el-heffafîn), semerciler çarşısı (suk el-sarrâcîn) ve hallaçlar çarşısı (suk el-hallâcin).

1489 tarihinde vakıf iradının toplanması vesilesiyle tanzim edilen "mufassal" sicile göre ise Bedesten'de 126 iç dükkân, çevre çarşılarda ise 782 dükkân vardır, yani toplam 908 dükkân.[22]

1520 tarihli sonraki bir sicile göre ise Bedesten'de 1516 yangınından önce 126 daimî (sandık yani bölmeli) dükkân ile 15 köşe dükkânı vardır; yangından sonraki tanzimde ise 140 daimi dükkân ile 28 köşe dükkânı görülmektedir.[23] Fatih'in ihdas ettiği vakıfların listesini veren 19 Temmuz 1496 tarihli bir sicilden şunları okumaktayız:

"Osmanlı Pâ-i Taht'ı İstanbul'da merhum Mahmut Paşa'nın İmaret'i yakınında Çakırağa Camii mıntıkasında yer alan Bezzaziyye'de 128 daimi dükkân ile onlara bitişik dükkânlar yer almaktadır. Kumaş tacirlerinin fesçilerin, terzilerin ve diğerlerinin işgal ettiği civar işyerlerinin sayısı ise toplam 849'dur."[24]

Bu bilgileri aşağıdaki şekilde semalaştırabiliriz:

SİCİL	1473	1489	1496	1516 yangınından evvel	1516 yangınından sonra
Bedesten	124 san.	126 san.	128 san.	126 san. 15 köşe	140 san. 28 köşe
Çarşı	?	782	849	Yak. 1000	1011

Bedesten ve Yangın

Eski Bedesten ve Büyük Çarşı (Kapalıçarşı) tarihte pek çok kez yanıp kül olmuştur. 17 Recep 922'de (16 Ağustos 1516) Bedesten ile çevresindeki 1000 dükkân yanmıştır; bunun 1520 tarihli Sicil'de kaydedildiğini görmekteyiz![25] İşyeri sahiplerinin çoğu bu olay nedeniyle iflas etmiştir. Bedesten'i ve Bitpazarı'nı yiyip bitiren diğer yangınlar: 25 Nisan 1546, 19 Nisan 1588, 20 Kasım 1652, 4 Aralık 1701 ve 27 Nisan 1750 yangınlarıdır. 1701'deki büyük yangından sonra Bedesten yeniden inşa edilmiştir ve 1843'te İngiliz gezgin Charles White'ın gördüğü bedesten binası yeni binadır. E.H. Ayverdi'ye göre, 18. yüzyıldaki bu restorasyonda 15. yüzyıl yapısının temel öğelerine (duvar, kubbe, kapı) dokunulmamıştır. Clarles White'ın gördüğü duvarlar, kubbeler ve kapılar ilk yapının unsurlarıdır.[26]

16. yüzyıl Bedesteni'nin en iyi tasvirlerinden birini Dernschwam yapmıştır.[27] Dernschwam'a göre İstanbul'da iki Bedesten, her türlü mücevheratın ve nadide kumaşın, ipeklerin satıldığı iki tane yüksek pencereli, sütunlara oturtulmuş kubbeleri olan taş yapı vardır. Duvarlara yaslanmış ahşap tezgâhların (genişliği iki karış, yüksekliği birbuçuk karış) bulunduğu bu yapılarda, duvar kenarlarında altın sırmalı renkli kumaşlarla kaplı, içi pahalı ipeklilerle dolu sandıklar bulunmaktadır.

Ahşap tezgâhlar da halı kaplıdır; altın sırmalı kadife minderlerle süslenmiştir. Bazı tüccarlar tezgâhlarına ek yaptığı, bunların üstüne de halı serdiği için, üç kişi tezgâhların arasındaki koridorlarda yanyana yürüyememektedir.

Bedestenlerde ticaret yapanların milliyeti karışıktır: Türklerin yanında Rumlar, Ermeniler ve diğer milletler (Yahudiler, Acemler, Avrupalılar) vardır. Bunlar birbirleriyle pek ahbaptırlar, birbirleriyle muhabbetleri yerindedir; birlikte yemekte içmektedirler, aralarından su sızmamaktadır. Ne de olsa sosyal statüleri onları aynı itibarı paylaşır kılmıştır!...

İki Bedesten İstanbul'un en güzide mahalleri addolunmaktadır. Eski Bedesten'de yer talebi arttıkça kiralar da aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle gösterildiği gibi artmaktadır:

	Daimi Dükkân	Köşeci (işportacı)	Toplam Yıllık Kira
1489	20	3-15	30,684
1516 Yan. önce	30	10-40	?
1520 Yan. sonra	40	10-45	51,888

Bugün hava parası dediğimiz miktar, yani dükkân devir komisyonu 5000 kuruştu (350 altın).[28]

Ancak 1840'larda Bedesten, İstanbul'un ticarî hayatındaki merkezi yerini kaybediyor, Avrupa'dan ithal malların merkezî Pera (Beyoğlu) revaç kazanıyordu. O tarihlerde İstanbul'da olan White'a göre, aynı sıralarda Bedesten'de hiç gayrimüslim tacir kalmamıştır. Sandal (ipek) Bedesteni'nde hava paraları da 30,000 kuruştan 15,000 kuruşa inmiştir.[29]

Eski Bedesten Tacirleri

Bedesten'de ticaret hayatı ve Bedesten tacirleri hakkında ayrıntılı bilginin alınabileceği bir başka kaynak da Cabî'ye Has Sicil'dir. Cabî, Bedesten'in vergi memurudur. İşte Cabî'nin 1520 yılı Sicil'ine göre Müslümanlar o günkü 168 dükkânın 123'ünü işgal etmektedirler. Dükkânlardan 34'ünü gayrimüslimler ellerinde bulundurmaktadırlar, 5 köşe (işporta) tezgâhı ve bir sandık (daimi dükkân yeri) de boştur. İşporta mahallerinden ikisini Beytülmalciler (sahipsiz, varissiz, arayan emvâli Hazine'ye irat kaydedenler) işgal etmektedirler. Bir dükkân Beytülmal Emini'nin (Hazine Memuru) yazıhanesidir, böyle bir yazıhane de Kazasker Kassâm'ına ayrılmıştır (vergi memuru). Üçüncü bir dükkânda da Ayasofya Vakfı'nın gelir fazlalığı muhafaza edilmektedir.

1489 ve 1520 Sicillerinden öğrendiğimize göre, gayrimüslimlerin Eski Bedestende dağılımı şu şekildedir:

	Yahudi	Ermeni	Rum	Avrupalı	Toplam
1489	5	10	3	—	18
1520	18	13	2	1	34

Yahudilerin sayısındaki artışın nedeni 1492'den sonra İspanya'dan, Portekiz ve İtalya'dan Hıristiyan taassubunun tesiri altında göçe zorlanan çok sayıda Yahudi'nin Istanbul'a gelmiş olmasıdır. Tabiî bu iki sayım arasında gayrimüslim sayısı iki katına çıkmışsa da müslüman tacirler ekseriyeti korumuşlardır.

Müslüman tacirlerin sosyal köken itibariyle sınıflandırılmasını tam yapamayacağız; zira çoğunlukla isimlerin yanında hiçbir sıfat belirtilmemiştir. 1520 tarihli sicilde 123 müslüman dükkân sahibinden sıfatı belirtilen 57 kişinin dağılımı şu şekildedir:

A.	bey	6
	ulema	6
	asker/kapıkulu	2
	seçkin aile çocuğu/çelebi	13
B.	amil/çiftçi	1
	mütevelli	1
	zabıta/muhtesib	1
C.	hoca (tacir)	10
	kethüde	1
	zenaatkâr	7
D.	Arap	6

Acem	3
TOPLAM	57

Görüldüğü gibi, Eski Bedesten ahalisinden vasfedilen 27'si seçkin zümredendir. 6 Bey ve 6 din bilgininden başka biri topçu biri piyade (yayabaşı) 2 kapıkulu (subay) vardır. 1489 Sicilinde bile kapıkullarının (solak ve mehter) Bedesten'de işyeri sahibi olarak listelendiğini görüyoruz.

1520 Sicili 13 çelebi'yi de listeye almış olup, çelebiler seçkin aile çocuklarıdır. Anlaşıldığı kadarıyla, müslüman dükkân sahiplerinin büyük bir yüzdesi seçkinlerdendir (zengin-bürokrat).

Bu arada belirtelim: Bali Bey ile Sinan Bey adlı iki şahsın ikişer dükkânı vardır. Bir mesele de mütekaid (emekli) olmadıkları takdirde bu kişilerin dükkânlarının başında olamayacaklarıdır, yani dükkânlarında işçi çalıştırmış olmalarının gereğidir. Genellikle kölelerin bu şekilde çalıştırıldıklarını biliyoruz. Bu tür işyerlerinin bölgeler-arası ticarete yöneldikleri de bize ulaşan malumattandır.[30]

Amil, vergi veren çiftçi/ziraatçidir, mütevelli vakıf yöneticisidir, muhtesib de çarşı-pazar amiri yani günümüz tabiriyle zabıtadır. Amiller ve mütevelliler de parçalanım bölgeler arası ticarete yatıran birinci sınıf tüccarlardır.

Hoca adını alan profesyonel (tek işi yaptığı iş olan) tacirler seçkin amatörlerin hemen arkasında sayıca ikinci sırada yer almaktadırlar. Hocalar, emrinde hür adam ve köle çalıştıran tüccarlardır.[31] Fetih'le birlikte Edirne'den, Bursa'dan, Ankara'dan kopup gelen bu büyük tüccarlar kurdukları vakıflar ve mahallelerle Osmanlı İstanbul'unun ticari hayatına şekil vermişlerdir.[32]

Eski Bedesten'in 7 mensubu meslekten zanaatkârdır: bunların 3'ü sahaf (kitapçı), 1'i saatçi, 1'i çilingir, 1'i marangoz, 1'i de terzidir.

Dükkân sahiplerinden biri kadındır: Gülnar Bacı. Daha sonraki sicillerde de Bedesten'in zanaatkâr ve tacir listesinde kadın isimlerine rastlamaktayız, özellikle de kadın köle tica-

retinde...

Yabancılardan birinin Efrenc Coromi (Jerom) ismiyle anıldığını görüyoruz, herhalde İtalyandır (efrenc, İtalyan demektir). Yabancı müslüman tüccarlardan Arap ya da Acem diye bahsedilmektedir. O çağda Şam'lı ve Halep'li tacirlerle, İran'lı ipek tüccarlarının Osmanlı ticaret hayatında çok önemli bir yer tuttuklarını biliyoruz.[33] Bazı isimler: Muhibbiddin, Abdulkadir, Ali, Yusuf, Abdulfadl, Kadı İbrahim (Araplar); Hvace Kasım, Zeyneddin, Gilan'lı Mahmut bin Havace Şemseddin (Acemler).

Fetih'ten sonra Osmanlılar yabancıların İstanbul'da yerleşimini heyecanla teşvik etmişlerdir!...

Eski Bedesten'in Organizasyon ve Yönetimi

Bedesten, İmparatorluk Vakıf Yönetimi'nin genel denetim kapsamındaydı. Ancak, burada ticaret yapanlar bir Lonca kurmuşlardı ve Evliya Çelebi'ye göre (1638) Bedesten bir yönetim kuruluna da sahipti.

Bu kurulda "şeyhler yani kahyâlar, nakîbler (müfettiş muavini), duacılar ve bir de kethüde bulunmaktaydı".[34] 300 tane tellâlden bahseden Çelebi, "200 tellâl de dışarıda vardır" diyor. Hamalların dışarıda bulunduğunu söyler. Bizce Evliya Çelebi'nin rakamları abartmacadır; zira 1496 Vakıf senetlerinde gece bekçilerinin sayısı sadece 4'tür.[35]

Gerek tellâllerin gerekse gece muhafızlarının yaptığı iş önemli olduğundan bunlar Sultan'ın izniyle (ber'at) işe alınır, vazife ifaları mülki amirlerin sıkı denetiminden geçerdi. Diğer çalışanlardan ise kefil istenirdi...

Charles White'dan intikal eden ayrıntılı şemaya göre Bedesten'den direkt sorumlu sekiz kişi vardır: Bir Şeyh (Kâhya), bir Nakîb (müfettiş muavini) ve altı amir:

"Kâhya çok az bir maaşla çalışır, daha çok bahşiş alır, meselâ usûl çiğneyenlerden (ihlâl) alınan ceza ona ücret olarak verilir, kezâ Bedesten'in adına gölge düşürecek maddeler satmaya kalkanlardan alınan ceza da onun gelirleri arasındadır. Nakib çarşıya intizam veren şahıstır ve lonca mensupları ta-

rafından seçilir. Çarşı esnafının çıkarlarını korumakla görevli nakîb ve kâhya, malların fabrika çıkış ve piyasa intikal fiyatlarını belirlerler."[36]

Kâhya, Saray görevlilerine karşı çarşı esnafının hâl ve hareketinden dolayı sorumlu idi; esnafın Sultan'ın emirlerine tam riayetini sağlamakla görevliydi.[37] Hakları çiğnendiğinde ise esnaf hemen yakındaki Mahmut Paşa Camii'nde bulunan Kadı'ya giderdi. Kadı da meseleyi Sultan'a aksettirir, hareket geçmeden önce onun emirlerini beklerdi.[38]

Bedesten her gün sabahın erken saatlerinde açılır öğleye kadar (Ramazan'da ikindiye kadar) açık kalırdı. Bekçiler, ezanı okuduktan sonra öğle vakti çarşıyı dolaşır, içeride kimsenin kalmadığından emin olunca kapıyı kapatırlardı...

Satışlara gelince, usûlen satıcı tellâlı çağırır ve istediği fiyatı söyler, bir mânâda Borsa Tablosuna yazdırmış olurdu. Yalnız malı da tellâla verir; dolaştırıp satmasını isterdi! "Tellalların yarısı malları içerde açık arttırma (müzayede) yolu ile satıyorlar, diğer yarısı da aynı amaçla bitişik reyonları (hemen dışarıdaki çarşıları) dolaşıyorlardı!"[39]

Bedesten'e muhafaza edilmek üzere mal verildiğinde bir envanter yapılır, emanetçi malı teslim alırdı. Mal sahibi malını geri alırken yüksek olmayan bir ücret öderdi. Bazan mal geri alınmaz, o zaman da Bedesten'in malı olurdu. 1843'te yayınlanan fermanla emanetten alınmayan, emanette kalan emvâlin Beytülmal'e devri emredilmiştir.[40]

Kapalıçarşı ve Ayasofya Vakfı

Eski Bedesten'den çıkan dört caddenin her iki yanında ve bu caddelere paralel yollarda karşılıklı sıralar halinde dükkânlar yer almaktaydı.[41] Bu dükkânların sayısı 1489'da 782 iken, 1496'da sayısı 849'a, 1520'de 1011'e yükselmiştir.

Bu dükkânların kirasından elde edilen gelir ise 1489'da 15,395 akçe (altın lira) iken 1520'de 34,153 akçe olmuştur. Kapalıçarşı, Bedesten'in bir uzantısı olarak plânlanmıştır. Buradaki dükkânlardan elde edilen gelir, Ayasofya Vakfı'na kaldığından, dükkânlarını doğrudan denetleyicisi mütevellidir.

1520 Sicili'ne göre dükkânların dağılımı Ek'te görüldüğü gibidir. Bu listede sayısı 74 gibi olan köşe tezgâhları (işporta) ayrı gösterilmemiş, düz hesap yapılmıştır. Dikkat edilmesi gereken bir husus imalatçılar sırasının karşısındaki sırada yer alan dükkânların o imalatçılara ait olduğu, onların satış yerleri olduğudur. Bir başka husus ise bazı tacirlerin birden fazla dükkânı bulunduğudur. Bazı dükkânlar da ortaklar tarafından çalıştırılmaktaydı...

Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyılda Bedesten'e bağlı pazar yerinde şu esnaflık kolları mevcuttu: Çuhacılar (Avrupa malı yünlü satanlar), Satenciler (Çoğu Yahudi), Debaciler (brokarcılar), Kadifeciler, Yastıkçılar, İpek Dokumacıları (dareyiciler), Hilatçılar (ipekli elbise satanlar), Kuşakçılar (atkı, şal ve kuşak satanlar), eletçeciler, peştemalcılar, kemhacılar, dimiciler, bezciler (pamuklu satanlar), buğası dokumacıları, kumaş tacirleri (bezzazan), halıcılar, abacılar (keçeciler), kebeciler (kaba yün dokumalar satanlar), sof ihramcılar (moherciler, keçi tüyünden kumaş satanlar), sofçular (keçi tüyü satanlar), Silah Pazarı (silah ve askerî eşyalar satanlar), Bitpazarı (elden düşme eşya satıcıları), Avret Pazarı (kadın eşyaları satanlar) ve meydancılar (aracılar).

Hemen Bedesten çıkışında kuyumcuları, altın ve gümüş elyaf üretenler (sırmacı ve kilepdenciler), buğasıcılar (ince pamuklu kumaş tüccarları), gazzazlar (ipekçiler), takkeciler ve sahaflar (kitapçılar) bulunmaktaydı.[42] Resmî geçitlerde hepsi Eski Bedesten Loncası'na bağlı bu gruplar ayrı ayrı geçmekteydiler.

Fatih'in Vakıf sicilinde Bedesten'in uzantısı olarak görülmekle birlikte Bitpazarı, ayrı hüviyetini hep korumuştur.[43] 1840'lı yıllarda Bitpazarı'nı anlatırken Charles White bu pazarda kullanılmış kumaş ve elbiselerin satıldığını, satanların da emekli yeniçerilerle saray müstahdemleri olduğunu kaydediyor (daha çok bahçıvanlar). Bitpazarı tüccarı zengin tüccardır; pahalı elbiseler, kürk ve kuşaklar satmakta, mal karşılığı % 10 ile % 20 arasında faizle para vermekte, tefecilikle uğraşmaktadırlar.

Bitpazarı'nın kendi Kethüda'sı ya da Kâhya'sı vardır, kendi tellâlları vardır. Yine White'ın bir gözlemine göre, mallarını Bitpazarı'nın hemen yanında satanlar sayıca pazar esnafından daha kalabalıktılar...

Eski Bedesten ve Büyük Çarşı (Kapalıçarşı) etrafında başka önemli ticari merkezlerin ve binaların olduğu da unutulmamalıdır. Bunların doğusunda Mahmutpaşa Dükkânları adı verilen 220 adet dükkân vardı; bu dükkânlara yandan ve arkadan bitişen dükkânlarla birlikte bu sayı 265'e ulaşmaktadır.

Güneyde Süleyman Paşa Odaları adı verilen Kervansaray (Otel) vardır ki halk diline yerleşmiş adı Esir Pazarı'dır. Batıda da Bodrum Kervansarayı, At Pazarı ve Okçu Pazarı yer almaktadır. Atla, atçılıkla ilgili meslekler umulacağı üzere Osmanlı çalışma hayatının baş köşesindedir. Fatih Sultan Mehmet, Fatih Camii'ni ve İstanbul'un ticari merkezi olmak üzere de Sultan Pazarı'nı yaptırmazdan önce at pazarı ve ilgili işyerleri Eski Bedesten'in batısında bulunmaktaydı. 1420 yılında Sultan Pazarı yakınına 110 dükkânlık Saraçhane inşa edilince, Fatih Saraçhane Esnaf Locası'na eğer yapımı, nalcılık, vs... ile ilgili tekel olma hakkını vermiştir. 1493 yılına ait Ticaret Sicili'nde Saraçhane'de 146 eğerci vardır ki hepsi müslüman, bir kısmı da yeniçeridir.[44]

Kapalıçarşı ile ilgili en son bilgileri Osman Ergin'de bulmaktayız.[45] 1940'larda 30.700 metrekarelik Büyük Çarşı'da 3.000 dükkân vardır. Hanlarda imalâthane olarak kullanılan odalar bu sayıya eklenecek olursa, sayı 4000'e ulaşır. Çarşı civarında ise başlangıçta 21 Han vardır, bunların 6'sını deprem yıkmıştır. Hanların çoğu Çarşı'nın caddeleri üzerinde ve onun ayrılmaz parçaları gibidirler.[46] Pazar içinde beş küçük cami, bir okul, yedi çeşme, bir kuyu, bir dere, bir de kurnalı meydan çeşmesi vardır. Büyük Çarşı 18 kapıdan dışarı açılır, bir diğer deyimle çarşıya 18 kapıdan giriş vardır.

International Journal of Turkish Studies, I, 1980

Çev: Selahattin Ayaz

1. Osmanlı-öncesi şehir tarzı konusunda bkz. J. Sauvaget "Esquisse d'uno Histoire de la ville de Daruas, *Revues des Etudes Islamiques 8* (1934): 422-80 ve *Encydopaedia of Islam,* Baghdad, Bukhara, Bursa, Halab, İstanbul maddeleri.
2. Osmanlı şehirciliği konusunda bilgi için bkz. Osman Ergin, *"Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi".*
3. Halil İnalcık "Capital Formation in The Ottoman Empire", *The Journal of Economic History 24* (1969): 97-108
4. Istahrî, İbn Havkel, Makdisi, İbn-i Balhi, İdrisî, Yakut, Ebu'l-Fide ve İbn Batuta gibi müslüman coğrafyacı gezginler İslâm kentlerinin Orta Asya'dan Fas'a arzedildiği bu temel sosyal yapıya işaretTe bulunmaktalar. Osmanlı dönemi konusunda bkz. Evliye Çelebi, *Seyahatname,* 10 c. (İstanbul, 1898-1938).
5. Halil İnalcık, *"Bursa",* Belleten 24 (1960): 56-61.
6. Bedesten, bedesten ya da bezistan Türkçe'de Bezzasistan kelimesinin kısalmış, ağıza-uymuş şekilleridir. Kayseriyye konusunda bkz. Lapidus, *"Muslim Cities",* s. 59-60. Yunan (Grek) ve Roma kültüründeki Basilica, Bedestenle aynı işlevi görmektedir: mahfuz çarşı alanı.
7. *Seyahatname,* c.III, s. 383. Bedestenli şehirler (Avrupa) : Edirne, Selanik, Serez, Yenişehir, Sofya, Belgrad, Budin, Saraybosna, Üsküp, Filibe. Asya: Bayburt, Bolu, Ankara.
8. Kıbrıs fethedildiğinde Lefkoşalı tacirler Saray'dan Ayasofya meydanı'ndaki bir kilisenin Bedesten'e dönüştürülmesini talep ettiler. (Başvekâlet Arşivi, *Mühimme,* 23: 109, 15 Receb 981). Ankara'da da Mahmut Paşa Bedesteni vardı ve tiftik alış-verişi ile ünlüydü.
9. *Encyclopaedia of Islam,* Istanbul, s. 224-28.
10. Galata Bedesteni konusunda bkz. A. Refik, *"16. Asırda İstanbul Hayatı",* İstanbul, 1935, s. 133. Evliya Çelebi İznik'te de Bedesten bulunmamasına rağmen canlı bir ticaret hayatının sürdüğünü söylüyor. *(Seyahatname,* c. II, s. 8). Bedesten'in Kasa fonksiyonu konusunda bkz. Ç. Uluçay, *"17. Asırda Saruhanda Eşkiyalık".*
11. A. Refik, *" 11. Asr-ı Hicrî'de Istanbul Hayatı",* Istanbul, 1931. Dök. No. 80.
12. Nişancı Celâlzade'ye atfedilen bir kanunnameye göre Bedesten yapan birileri diğer insanları orada ticarete zorlayamaz. *(Kanunname,* Ankara D, 2 . Tarih Coğrafya Fakültesi, İsmail Saip).
13. Osmanlı mimarisi açısından Bedesten konusunda bkz. A. S. Ülgen, *"Ankara'da Mahmut Paşa Bedesteni ve Bitişiğindeki Han".* Kervansaray ise tamamen farklı, dört köşeli, geniş avlusu açık ve havuzlu ve çeşmeli bir yapıdır. E. H. Ayverdi, *"Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri".*
14. Not 6 gibi. Ayrıca bkz. R. Janin, *"Constantinople Byzantine: Developmant Urbain et Repertoire Topographique".* Paris, 1964, s. 157-60.
15. Kepeci, *"Bursa Hanları".* Orhan Bedesteni, Kadı kayıtlarında "Bezzazistân-ı Atik" olarak geçmektedir. Bey Hanı (Emir Han) bitişiğindeki bu yer,

Hüdavendigâr'ın *Evkaf Defteri*'nde Han-ı Bezzaziye diye geçmektedir.

16. Kapalıçarşı (Grand Bazaar) yerleşim plânı için bkz. Charles White, "Three Years in Constantinople", Vol. III (Londra, 1845) s. 1, İstanbul Şehir Rehberi, 1931. *İslâm Ansiklopedisi* c.II, s.440.
17. *History of Mehmed The Conqueror,* çev. T. Riggs (Princeton, 1954).
18. *Janin, Constantinopel Byzantine,* s. 97, 99, 157.
19. Ayverdi, (1) *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri,* (2) *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri.*
20. Kapalıçarşı (Büyük Pazar) mıntıkasında sadece 2 Bedesten vardı. Evliya Çelebi'ye göre (*Seyahatname,* c. 1) Eski Bedesten'i de Yeni Bedesten'i de yaptıran II. Mehmed (Fatih)'dir oysa 1520 Vakıf Senedi'ne göre Yeni Bedesten henüz ortada yoktur. Çelebi "Yeni Bedesten'de altın-gümüş satılmaz, ipekliler, kıymetli kumaşlar satılır" diyor. Yeni Bedesten'e Sandal Bedesteni, Eski'sine de Cevher Bedesteni denmesinin nedeni de herhalde budur. 1905'te Madrid'de yayımlanan *Viage de Turquia* (Türkiye Seyahatim, Cristobal de Villadn) Bezistan'da altın ve gümüş yanısıra altın ve gümüş işlemeli ipeklilerin de satıldığını ve bir dükkânda Madrit'in Medina Del Compo meydanındaki dükkânların tamamındaki kadar altın bulunduğunu yazıyor. Başkaca Kaynaklar (1) A. Refik, *"İstanbul Hayatı, 1000-1100,"* (2) J. Sanderson, *"Travels, 1584 - 1602"* (Londra, 1931), s. 78.
21. Osman Ergin, *"Fatih İmareti Vakfiyesi"* (Istanbul, 1945). White bahsi geçen eserinde "toprak altına inen bir duvara yaslanmış, yani döşeme altına gizlenmiş sağlam, ateşe-dayanıklı sandıklardan" "bahseder (s. 174). E. Çelebi de demir kapılı mahzenlere her akşam malların kilitlendiğini yazar. Dernschwam ise ceviz sandıklardan bahsediyor. *Tapebuch Einer Reise Nact Konstantinopel.* s. 93.
22. Başvekâlet Arşivi, Istanbul (Maliye'den Müdevver, No. 19).
23. Istanbul Belediye Kütüphanesi, M. Cevdet, No. 061.
24. *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri* (Ankara, 1938).
25. Yangın tarihini *Rüstem Paşa Tarihi*'nde tam olarak bulmaktayız. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. El yazmaları 167 a.
26. *Fatih Devri Mimarisi,* s. 400.
27. Dernschwam, *age.* (Not 21).
28. *Seyahatname,* c. 1, s. 614.
29. White, *age,* c. II, s. 252, 257. (Not 16).
30. İnalcık, Not 3, s. 115, 124-32. 18. ve 19. yüzyıllarda Bedesten tacirlerinin terkibi değişmemiş ancak Rumlar ve Ermeniler gelişen Avrupa ticaretine köprü olmuşlardır.
31. Not 3, s. 115, 124-32.
32. *Encyclopaedia of Islam,* c. IV, "Istanbul", s. 231.
33. Halil İnalcık, "Commerce of the Levant", *Journal of the Economic And Social Histoy of the Orient* 3 no, 2 (1960), 219-47.
34. *Seyahatname,* c. 1, s. 611,13.
35. White'a göre Bedesten'de 12 tellâl ile 6 bekçi vardır. Bekçiler gündüz

kapılarda gece de çarşı çevresinde nöbet beklemektedirler.

36. White, c, II, s. 251.
37. A. Refik, *"İstanbul Hayatı",* 1000-1100, s. 25-26.
38. A. Refik, *"16. Asırda Istanbul Hayatı",* (İstanbul, 1935), s. 42.
39. White, c. 1, s. 195. Simsarların faaliyetlerine kayıt getiren nizamnameler konusunda bkz. A. Refik, *"16. Asırda İstanbul Hayatı",* s. 110.
40. White, *age,* c.1, s. 175, Ergin, *"Bedesten",* bölme (sandık) sayısını 300 olarak belirliyor.
41. O. N. Ergin, *İA,* c. III, "Çarşı".
42. *Seyahatname,* c.1, s. 613-17.
43. *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri* (Ankara, 1938), s. 73.
44. Çağatay Uluçay, "Istanbul Saraçhanesi", *Tarih Dergisi* 3 no, 5/6 (1951-52), s. 151.
45. Ergin, *İA,* c. III, "Çarşı". (Ergin İstanbul Belediyesi İstatistik Dairesi Müdürüydü).
46. Kuzey İran şehirlerinde benzer düzenlemeler hususunda bkz. Abdulali Kerenk, *"Âsâr-ı Bestani-i Azerbeycân",* c. 1 (Tahran, H. 1351), s. 14-51.

Ek
MISIR'IN REŞİD ŞEHRİNDE BİR BEDESTEN İNŞASINA DAİR PADİŞAH FERMANI

İşbu Fermân Vezir Ali Paşa'nın Reşid'de bir Bezzazistan yaptırmasına dairdir ve dahi böyle bir Ferman İrade olunmasından murad odur ki Vezirim Ali Paşa*, Allah yüksek mevkiini muhafaza buyursun, bize Mısır'da iken o beldenin tacirunu ile varlıklı erkânının huzurda toplanarak her akşam evlerine giderken mallarını çalınır korkusuyla evlerine taşıyıp sabah dahi tekrar pazar yerine getirmek gailesinden azâde olalar diye orada, Reşid denen yerde, bir Bedesten inşasından yana arzu istida olunduğunu bildirmiştir! Anın üzre Vezir Paşa dahi o yerde müstahkem bir Bedesten inşa ettirmiş, Reşid ahalisi de gelip Kadı'dan ol Bedesten'de her türlü kumaşın, itriyâtın ve ilacın alınıp-satılabilir olmasını isteyince, tellâllar göreve başlamışlardır. Kadı hükmü katıma ulaştırılıp benden teyiden bir ferman istenir olmuştur. İşte anın üzerine ben, Sultan Süleyman Han dahi bu Ferman'ı yazdırıp ölçüsüyle her türlü kumaşın, itriyat ve ilacın Ali Paşa'nın yap-

tırdığı Bezzazistan'da alınıp satılır olmasını irade buyuruyorum! Tellâller de işlerini görsünler, kimse mani olmasın! Böylece biline!

*KAYNAK: İngiliz Ulusal Müzesi (British Museum, OR 9503, fol, 42). MS. Münşaat I. Süleyman (1520-1566) devrinde iki Ali Paşa vardır, her ikisi de Mısır Valiliği yapmıştır. Semil Ali Paşa 1552'de, Hadim Ali Paşa 1559'da Mısır Valisi olmuştur. Bkz. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî,* III (İstanbul 1895), s. 498-99.

İZ YAYINCILIK: 106
İktisat ve Toplum Kitaplığı: 8
İstanbul, 1997

2. Baskı

ISBN: 975-355-118-5

dizgi, içdüzen:
İz Yayıncılık
kapak:
Hamdi Akyol
baskı, kapak baskısı, cilt:
Eramat, 506 71 25

İKTİSAT VE DİN

Hazırlayan
MUSTAFA ÖZEL

merkezefendi mh. çayhane sk.
albayrak iş merkezi 1/11 topkapı/istanbul
tel: (0212) 613 14 80
fax: (0212) 613 14 92